KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 7

OBSAH

MLACEK, J.: K diferenciácii termínov z frazeológie 225
HORÁK, G.: Varianty súvetia *Málo chýbalo, a* 230
KAČALA, J.: Podstatné mená *potivosť* a *potenie* 234
PALKOVIČ, K.: Zdvojené spoluhlásky v domácich slovách 237

Diskusie

UHLÁR, V.: O pôvode miestnych názvov *Bojná/Bojňa, Bojnice, Bojničky* 240

Rozličnosti

Sústrediť na niečo a k niečomu. J. Horecký 245
Nesadlo-nepadlo; ani nesadlo, ani nepadlo. G. Horák . . 246
Hodvábna cesta. V. Uhlár . . 247

Správy a posudky

Konferencia o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny. M. Považaj 248
Pokračovanie významného lexikografického diela. M. Pisárčiková 251

Spytovali ste sa

Krajské, či krajové vysielanie? K. Matějová 254
Mimobratislavčania. E. Smiešková 255

Pokyny pre prispievateľov do časopisu Kultúra slova . . . 256

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 7

K diferenciácii termínov z frazeológie

JOZEF MLACEK

Pre súčasný rozvoj frazeologickej teórie je príznačné, že tá orientácia, ktorú v tejto oblasti jazykovedy rozvila sovietska frazeologická škola, sa v mnohých smeroch čoraz viac uplatňuje pri výskume frazeológie v rozličných krajinách. Zreteľný je tento proces napríklad v nemeckej jazykovej oblasti, pričom tu treba vyzdvihnúť, že sa prejavuje nielen v slavistických prácach z týchto krajín, ale aj v tamojšej germanistike, ba celej lingvistike.

Vonkajším prejavom uvedeného procesu je systematické alebo aspoň prevažné zavádzanie a rozvíjanie terminológie modernej frazeológie. Keďže tu, pochopiteľne, nejde o mechanické uplatňovanie hotových termínov, ale o ich spracúvanie, a keďže rozvoj frazeológie zároveň pokračuje aj v tých krajinách, kde má novšia teória už istú tradíciu, vzniká v istých prípadoch dosť neprehľadná situácia pri chápaní jednotlivých termínov z tejto oblasti.

V týchto poznámkach, ktorými nadväzujeme na niektoré naše príspevky o slovenskej terminológii frazeológie v minulých ročníkoch Kultúry slova (napr. 1975, 1979), chceme upozorniť aspoň na niektoré pohyby, ktoré sa začínajú prejavovať pri výklade a uplatňovaní niekoľkých základných pojmov a termínov z frazeológie.

Prvý okruh problémov tvoria pohyby v uplatňovaní základných termínov celej frazeológie, totiž názov *frazeologická jednotka, frazeologizmus* a *frazéma.* V našich spomínaných príspevkoch sa ukázalo, že tieto tri označenia pre základnú jednotku celej frazeológie sa už dosť jednoznačne v terminologickej platnosti presadili proti predchádzajúcim názvom (napr. *frazeologický zvrat, frazeologický obrat, ustálený*

výraz, ustálené slovné spojenie, idióm, idiomatický výraz atď.), ktoré sa využili v nejakej špecifikovanej úlohe alebo poklesli na úroveň neterminologických pomenovaní. Pri tej istej príležitosti sa naznačilo, že až trojaké pomenovanie základnej jednotky nie je v terminológii tohto odboru najvhodnejším stavom a že zároveň má každý z uvedenej trojice termínov isté výhody, prednosti, ale aj isté nevýhody.

Trojaké pomenovanie základnej jednotky sa javí ako nadbytočné. Preto sa pri výkladoch istých špecifických prístupov k celej frazeológii, a teda aj k jej základnej jednotke začínajú objavovať rozličné návrhy na novšie a špecifickejšie využitie niektorého člena z uvedenej trojice názov. Upozorníme tu aspoň na niektoré závažnejšie návrhy.

Popredný poľský frazeológ S. Skorupka, ktorý na pomenovanie základnej jednotky frazeológie využíval dvojicu názvov *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus*, v jednej zo svojich najnovších prác (1982) navrhuje uplatniť názov *frazeologizmus* v pozmenenom, a to užšom význame. *Frazeologické jednotky* sa podľa neho delia na také, ktoré sú spoločné pre viaceré (mnohé) jazyky, a také, ktoré sú typické iba pre jediný jazyk. Na označenie frazeologických jednotiek typických pre jediný jazyk navrhuje S. Skorupka v zhode s tradíciou pomenovanie *idiomatizmus* (u nás bežnejšie *idióm*), na označenie frazeologických jednotiek spoločných pre viacej jazykov navrhuje využiť práve pomenovanie *frazeologizmus*, ktoré by v danej platnosti adekvátnejšie nahradilo pomocné označenia *frazeologický europeizmus, univerzalizmus* a pod. Ide teda o zreteľne užšie chápanie názvu *frazeologizmus* a o jeho zapojenie do opozície s názvom *idióm (idiomatizmus)*.

Keďže v uvedenom prístupe ide o návrh na zmenu chápania jedného zo základných termínov celej frazeologickej terminológie, treba pred jeho prípadným prijatím a dôsledným uplatnením upozorniť na rozličné stránky takéhoto postupu, teda nielen na výhody, ale aj na ďalšie problémy, ktoré sa takouto zmenou nastoľujú. Zdá sa, že v daných súvislostiach ide najmä o takéto skutočnosti:

a) V prospech naznačenej zmeny v chápaní názvu *frazeologizmus* hovorí najmä to, že by sa ňou odstránila (u nás aspoň zúžila) spomínaná duplicita termínov označujúcich základnú jednotku frazeológie.

b) Zreteľnou prekážkou pre takúto zmenu chápania názvu *frazeologizmus* bude skutočnosť, že tento názov sa už pevne ustálil ako jedno zo základných pomenovaní a že práve v pôvodnom širokom chápaní si ho osvojujú — ako sme naznačili v úvodných poznámkach — aj tie výskumy frazeológie, ktoré donedávna pracovali s tradičnou terminológiou idiomatiky.

c) Produktívnosť, resp. vierohodnosť navrhovanej zmeny čiastočne oslabuje sám autor návrhu, keď pre druhý člen spomínanej opozície *(frazeologizmus — idiomatizmus)* odporúča aj pomenovanie *frazeolo-*

gické idiomatické spojenie (= idiomatizmus). Využitím adjektíva *frazeologický* pri idiomatizme sa trochu zastiera — aspoň na terminologickej rovine — zreteľnosť spomínanej opozície.

Uvádzaný návrh však nie je jediným pokusom o nové chápanie jedného zo základných termínov celej frazeológie. Osobitnú pozornosť si zaslúži aj návrh frazeológa K. D. Pilza (1983), ktorým sa nielen do istej miery rieši nepotrebná duplicita pri označovaní základnej jednotky frazeológie, ale zároveň sa prispieva k novšiemu teoretickému vymedzeniu samej frazeologickej jednotky a jej typov.

Podľa tohto návrhu sú rovnocennými pomenovaniami pre základnú jednotku tejto jazykovej oblasti názvy *frazeologická jednotka* a *frazeologizmus*. Novší názov *frazéma*, ktorý sa práve v nemeckých frazeologických prácach uplatňuje pomerne často ako synonymum k uvedeným dvom ďalším názvom, využíva táto koncepcia v užšej platnosti. Spomínaný autor vychádza totiž pri rozdelení celej frazeológie z rozlišovania nevetných ustálených spojení a textových jednotiek. Na označenie prvého typu frazeologizmov, ktoré sa tradičnejšie označujú ako tzv. vlastná frazeológia, resp. frazeológia v užšom zmysle, špecifikuje názov *frazéma*, kým na označenie frazeologizmov textovej povahy (teda vetných frazeologizmov, medzi nimi aj prísloví, porekadiel a ďalších parémií) zavádza osobitný názov *frazeologická textéma* alebo *frazeotextéma*.

Tento návrh je pozoruhodný nielen preto, že špecifikuje pojmovú náplň názvu *frazéma* a zavádza nový termín *frazeotextéma*, ale aj preto, že je čiastkovým príspevkom k riešeniu známej dilemy celej frazeologickej teórie, totiž úzkeho a širokého chápania predmetu samej frazeológie. Podľa tohto prístupu patria teda do frazeológie aj frazémy, aj frazeotextémy; ich základné vlastnosti sú teda rovnaké, kým rozdiely medzi nimi sú až na rovine špecifikujúcich vlastností.

Konfrontácia obidvoch návrhov s doterajším uplatňovaním termínov *frazeologická jednotka*, *frazeologizmus* a *frazéma* ukazuje možnosti špecifickejšieho využitia jednotlivých členov tohto radu pomenovaní, zároveň však upozorňuje na ťažkosti, s akými sa stretávajú zmeny pri základných názvoch z istej terminologickej sústavy. Tieto naše poznámky nemôžu viesť k jednoznačnému odporúčaniu alebo odmietaniu týchto zmien; to by bolo v obidvoch prípadoch ešte predčasné. Naším cieľom bolo upozorniť na uvedené návrhy a aspoň do istej miery naznačiť primeranosť takýchto zmien.

Veľká frekvencia slov *frazeologizmus*, *frazeologický* vo väčšine vedeckých prác o tejto oblasti jazyka vedie niekedy k tomu, že sa na pomenovanie jednotky frazeológie volí odlišne motivované opisné pomenovanie. V niektorých koncepciách sovietskej frazeológie sa takto pomerne často využíva názov *ustálené slovné komplexy*, pričom sa v

texte využíva najčastejšie v iniciálovej podobe *USK*. Je to isté ozvláštnenie, ale pre systematickú terminológiu skúmaného odboru ho už nemožno prijať za východiskový názov, pretože jednak by jeho uplatnenie viedlo k prestavbe celej frazeologickej terminológie, jednak ustáleným slovným komplexom sú nielen frazeologické jednotky, ale aj viacslovné ustálené spojenia nefrazeologickej povahy. Tento názov možno teda uplatňovať iba ako synonymum k nášmu domácemu pojmu *ustálené (slovné) spojenia.*

Vo viacerých prácach o frazeológii (najnovšie napr. Bušuj, 1982) sa sporadicky uplatňuje názov *mikrofrazeologizmus.* Za mikrofrazeologizmus sa tu pokladá isté slovo, slovný tvar, resp. aj spojenie slov, ktoré je jadrom, spoločnou zložkou viacerých príbuzných frazeologizmov. Teda napríklad v jednotkách *byť, ocitnúť sa v klepci, dostať sa do klepca, dostať niekoho do klepca* by bolo takýmto mikrofrazeologizmom slovo *klepec,* prípadne spolu s istým priestorovým alebo širšie okolnostným významom, ktorý v uvedených jednotkách reprezentujú predložky *v* a *do.*

Tento pojem nie je už celkom nový, upozornil naň v polemike s naším vymedzením minimálnej frazeologickej jednotky poľský frazeológ A. M. Lewicki (1980). A. M. Lewicki ho označoval názvom *minimálna frazeologická jednotka,* tu sa odporúča názov *mikrofrazeologizmus.* Vymedzovanie tohto pojmu pokladáme (najmä pre lexikografický opis frazeológie) za užitočné, avšak obidve navrhované pomenovania *(minimálna frazeologická jednotka* a *mikrofrazeologizmus)* pokladáme za neadekvátne. Ako vyplýva aj z uvedenej charakteristiky daného pojmu, spoločným prvkom viacerých príbuzných frazém býva často jediné slovo, ktoré nemožno označiť ako mikrofrazeologizmus alebo minimálnu frazeologickú jednotku. Primeraným sa v tejto platnosti ukazuje ďalší Bušujov názov *jadro frazémy,* ktorým sa zároveň vyhneme kolízii s inou platnosťou názvu *minimálna frazeologická jednotka* (= pomenovanie jedného konštrukčného typu frazém, totiž jednotiek, ktoré sa skladajú z jedného alebo viacerých neplnovýznamových slov a jedného pôvodne plnovýznamového slova).

Nové termíny sa objavili aj vo viacerých rozboroch variantnosti frazeológie, konkrétne pri pomenovaní istých typov variantov frazémy. Tak v citovanej Bušujovej štúdii sa vydeľujú implicitno-explicitné, lexikálne a paradigmatické varianty. Keďže ide o označenia, ktoré sa v rozličných podobách vyskytli aj v niektorých ďalších prácach, pristavíme sa pri nich stručnou poznámkou.

Pomenovanie *lexikálne varianty* sa vo frazeologickej teórii dosť všeobecne prijíma, hoci existujú aj názory, že pri lexikálnej premenlivosti zložiek je vhodnejšie hovoriť už o frazeologickej synonymii (Skorupka,

tamže). Prikláňame sa k názoru, že obidva pojmy treba rozlišovať a lexikálne varianty vydeľovať ako osobitný druh variantnosti.

Novšie sú ďalšie pomenovania z uvádzaného Bušujovho delenia. Podobne ako viacerí iní autori A. M. Bušuj spája to, čo sa inde vydeľuje ako morfologické a syntaktické varianty, do spoločného typu, a to *paradigmatických variantov.* Je to pomenovanie zreteľné, avšak aj tak treba uviesť aspoň tri výhrady proti jeho terminologizácii:

a) Pomenovanie *paradigmatické varianty* je blízke už ustáleným termínom *paradigmatická forma* a *paradigmatický rad,* a tak tu hrozí ich zamieňanie, hoci ide o zreteľne pojmovo odlišné skutočnosti.

b) Paradigmatická variantnosť sa prejavuje ináč pri ohraničenej morfologickej paradigme zložiek *(morfologické varianty)* a ináč pri ohraničenej syntaktickej alebo syntagmatickej paradigme *(syntaktické varianty).*

c) Pomenovanie *paradigmatický variant* nemožno vydeľovať na tej istej rovine členenia variantnosti, ako sa vydeľuje lexikálny variant. Aj lexikálna variantnosť môže mať totiž paradigmatický charakter (napr. *vyrásť z detských nohavičiek — sukničiek — topánočiek* a pod.), pravda, ide tu už o paradigmatickosť iného druhu, ako sa bežne chápe (keď sa ňou implicitne rozumejú paradigmatické javy v gramatike).

Novým druhom variantov frazémy nie je ani typ, ktorý sa označuje názvom *implicitno-explicitný variant.* Bežnejšie sa v týchto súvislostiach hovorí o *variantoch* alebo *frazémach s fakultatívnymi zložkami.* Nové pomenovanie týchto variantov zreteľne súvisí s genetickým nazeraním na ne. Fakultatívnosť istých zložiek sa totiž všeobecne pokladá za výraz rozširovania alebo naopak zužovania zloženia frazémy. Ak sa zdôrazňuje pri fakultatívnych zložkách práve táto stránka, potom je dané pomenovanie sledovaných variantov celkom primerané. Pri iných prístupoch k nim (napr. funkčnom, štylistickom) však vystačíme s doterajším názvom *varianty s fakultatívnymi zložkami.*

Treba ešte dodať, že jednotlivo sa názov *fakultatívny variant* vyskytuje ako synonymum pre bežnejšie označenie *lexikálny variant.* Výraz *fakultatívny* sa tu uplatňuje v opozícii s výrazom *pevne ustálený, petrifikovaný,* kým bežnejšie sa prijíma v opozícii so slovom *záväzný, obligátny.* V takomto chápaní je vlastne každá variantnosť relatívne fakultatívna, pričom fakultatívnosť sa dotýka prvkov z rozličných rovín výstavby frazeologickej jednotky. Výraz *fakultatívny* preto netreba zužovať iba na lexikálnu premenlivosť. Fakultatívnosťou budeme aj naďalej nazývať komplexnejší typ premenlivosti istej frazémy, pri ktorom je niektorá zložka nie záväzným, ale iba možným komponentom frazémy, ktorý sa raz uplatní, druhý raz zasa neuplatní v zložení danej frazémy, pričom sa touto zmenou nezasahuje vlastný význam jednotky.

Náš rozbor ukázal, že s rozvojom frazeologickej teórie súvisí nielen

pribúdanie nových termínov, ale aj prehodnocovanie už existujúcich termínov. Sledovanie tohto procesu je stále aktuálne aj v našej frazeológii. Mechanické, nekritické preberanie termínov rozličného pôvodu by viedlo k elekticizmu nielen v terminológii frazeológie, ale aj v chápaní samej frazeológie. Tieto naše poznámky chcú predchádzať takému nebezpečenstvu aspoň v úzkom okruhu najbežnejších pojmov a termínov z frazeológie.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

BUŠUJ, A. M.: Leksikografičeskoje opisanije frazeologii. Samarkand 1982. 114 s.

LEWICKI, A. M.: O minimalnych jednostkach frazeologicznych. Slavica Slovaca, *15*, 1980, s. 69—74.

MLACEK, J.: Frazeologická jednotka, frazeologizmus, frazéma. Kultúra slova, *13*, 1979, s. 132—136.

MLACEK, J.: Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, *9*, 1975, s. 136—142.

PILZ, K. D.: Suche nach einem Oberbegriff der Phraseologie und Terminologie der Klassifikation. In: Phraseologie und ihre Aufgaben. Red. J. Matešić. Heidelberg, Julius Groos Verlag 1983, s. 194—213.

SKORUPKA, S.: Klasyfikacja jednostek frazeologicznych i jej zastosowanie w leksykografii. In: Z problemów frazeologii polskiej i slowiańskiej. Red. M. Basaj a D. Rytelová. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Ossolineum 1982, s. 7—16.

Varianty súvetia Málo chýbalo, a . . .

GEJZA HORÁK

V rozhlasovej dramatizovanej rozprávke *Moje tety sú víly* (Bratislava 2. 1. 1983) sme počuli súvetie *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou.* Súvetie mohlo zaujať pozornosť aj iných poslucháčov, lebo zvyčajnejšie nám znie v podobe *Málo chýbalo, že sa nestala kráľovnou.* Súvetia, ktoré nám zastupuje východiskový príklad, vyslovujú, že príslušný dej bol už veľmi blízko k uskutočneniu (že sa takmer celkom splnili podmienky na jeho realizovanie), ale čosi z podmienok (hoci málo) na jeho uskutočnenie chýbalo; neuskutočnil sa.

1. Budeme zisťovať, akými rovnoznačnými vetami môžeme nahradiť vetu *Málo chýbalo* a pritom sa budeme usilovať zachovať nezmenený väzbový vzťah druhej vety . . ., *a bola by sa stala kráľovnou.*

a) To isté ako veta *Málo chýbalo* vyslovujú vety *Neveľa chýbalo, Nemnoho chýbalo* a *Veľa nechýbalo, Mnoho nechýbalo* alebo *Ešte trocha* [chýbalo], *Stačilo (iba) trocha* a ich expresívne významové ekvivalenty *Ešte vlások chýbal, Ešte byľku chýbalo; Stačil (iba) vlások.* Všetky tieto vety majú v danom súvetí ten istý podmieňovací význam „keby sa ešte málo bolo stalo...". V týchto vetách je teda nesúlad medzi formou a významom: veta *Málo chýbalo* má podobu hlavnej vety, ale podľa svojho významu vlastne zastupuje vedľajšiu (podradenú) vetu. Keď súvetie *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou* pretvoríme podľa jeho skutočného zmyslu, bude znieť takto: *Keby sa ešte málo bolo prihodilo, bola by sa stala kráľovnou.* Prvá veta je vedľajšia, druhá je hlavná. Ako vidieť, veta *Málo chýbalo* nepriamo (svojím kontextovým významom) vyslovuje podmienku toho, čo potom nasleduje v hlavnej vete *...a bola by sa stala kráľovnou.*

b) Vetnú väzbu *Málo chýbalo, a ...* možno rovnocenne nahradiť tesnejšou väzbou *Málo chýbalo* [na to], *aby sa bola stala kráľovnou.* Možno v nej použiť všetky uvedené varianty prvej vety: *Neveľa chýbalo, aby .../Veľa nechýbalo, aby ...* (atď.), *Ešte trocha chýbalo, Stačilo trocha, aby sa bola stala kráľovnou.*

c) Ako sme na začiatku pripomenuli, pri vetnej väzbe *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou* sa nám vo vedomí prihlasuje ustálenejšia väzba *Málo chýbalo, že sa nestala kráľovnou.*

Na názorné rámcovanie východiskového príkladu pripájame vybrané doklady s tou istou vetnou väzbou.

Málo veru chýbalo, že mi niektorá [haluška] *nezabehla.* (Kukučín) — *Len málo chýbalo, že ti sama obed nedoniesla.* (Povesti) — *Málo chýbalo, že Janke Sališovej neprischlo meno Neviditeľný muž.* (A. Bednár)

Sem priradíme citovo príznakové prípady typu *Len vlások chýbal, že ...* a *Len na vlásku (na nitke) obstálo, že ...; Len vlások chýbal, že neprišiel o život.* (tlač) — *Len na vlásku viselo, že miesto penzie nedostal* [generál] *guľku do čela.* (P. Blaho) — *Na vlásku obstálo, že som mu jednu nehodil.* (Figuli) — *Obstálo na nitke, že sa* [kone] *nedokrvavili na kolíkoch s ostro zakresanými vrcholcami.* (Figuli)

Expresívny variant nášho súvetia: *Len vlások chýbal, že sa nestala kráľovnou.*[1]

---

[1] Žartovným variantom vety *Len na vlásku viselo* môže byť veta *Len na varenom rezanci viselo.* Vyvodili sme ho z tohto súvetia: *Už rok na medicíne vegetoval bez jedinej zloženej skúšky, len na varenom rezanci už visel.* (Jarunková) — Keďže náš východiskový príklad je z rozprávkového textu, možno v ňom vari použiť aj mládežnícky ladenú žartovnú vetu, takto: *Len na varenom rezanci viselo, že sa nestala kráľovnou.*

2. Obsah súvetia *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou* sa dá vysloviť (štylizovať) i vo forme jednoduchej vety, a to tak, že namiesto vety *Málo chýbalo* použijeme vytyčovacie hodnotiace častice *takmer (temer), skoro, bezmála, čajsi.* (Morfológia, 1969) Vždy najprv uvedieme príklady z beletrie a potom príslušný variant nášho východiskového príkladu.

a) *takmer: Takmer zabudla ďakovať.* (Šoltésová) — *Dievčatku sa takmer zastavil dych.* (Jančová) — *Vzrastom takmer dosahovala výšku svojho manžela.* (Vajanský) — *Vietor človeka takmer sáca na zem* (tlač).

Variant nášho príkladu: *Takmer sa stala kráľovnou.*

b) *skoro: Žena skoro zomrela od strachu.* (Tajovský) — *Zrádnik ma skoro chytil — rozvraví sa Jano.* (Jaroš)

Variant nášho príkladu: *Skoro sa stala kráľovnou.*

c) bezmála: *Bezmála sa buchol vo dverách do mohutnej postavy.* (Rázus) — *Zmätene sa začala ukláňať, bezmála chlapca pustila na zem* (Hykisch) — *Vývraty chcel preskakovať, ale keď si bezmála nohu vytkol, radšej ich obchádzal.* (tlač) — *Sekera vojnová lietala celé tri ročky bezmála.* (Jarunková) — *Bezmála by som si bol od vás niečo utržil.* (Vansová)

Vo vetách, kde platnosť deja (na osi *áno — nie*) vymedzuje častica *bezmála,* sa používa tvar minulého času alebo minulého kondicionálu.

Varianty nášho príkladu: *Bezmála sa stala kráľovnou./Bezmála by sa bola stala kráľovnou.*

d) *čajsi: Voly nám čajsi vyľahli v ťažkej orbe.* (Timrava) — *A po minulú nedeľu mu, svojmu otcovi, čajsi zuby vybil.* (Timrava) — *Odrazu im odoprel všetko, ponechal ich čajsi o hlade.* (Lacková)

Variant nášho príkladu: *Čajsi sa stala kráľovnou.*[2]

3. Napokon ako rovnoznačný prostriedok frazeologizovanej vety *Málo chýbalo* sa používajú časticové výrazy, ktoré možno chápať ako úlomky viet (eliptické vetné torzá). Sú to výrazy *len toľko že (ne-)* a *len-len že (ne-).*

Príklady: Neďaleko *Rajca zazrel vec, pri ktorej len toľko že ho neporazilo.* (J. Záborský) — *Žofa len toľko že neumrela.* (Kukučín) — *Ovial ho prúd sviežeho vzduchu, a len-len že mu neodniesol čiapku.* (Zúbek) — *Len-len že ho chlapec, ktorý mal stráž, neovalil palicou.*

---

[2] Keď sa po časticiach *takmer (temer), skoro, bezmála, čajsi* použije tvar minulého času, veľká blízkosť uskutočnenia deja sa vyjadrí len lexikálnym prostriedkom (časticou). Ak sa po častici použije tvar minulého kondicionálu, vysloví sa to isté aj gramatickým prostriedkom, teda dva razy, zdôraznene (porov. *Takmer spadol* a *Takmer by bol spadol).*

(Mináč) — *Ondrej s vidlami cúvol a len-len* ***že sa neprekotil horeznačky do hnoja.*** (J. Beňo)

Varianty nášho príkladu: *Len toľko že sa nestala kráľovnou.* — *Len-len že sa nestala kráľovnou.*

Na záver. — V krátkej úvahe sme chceli naznačiť, koľko možností máme pri štylizácii oznámenia o istej situácii, v ktorej sa už-už išli naplniť objektívne podmienky na realizovanie príslušného deja. V našom východiskovom prípade sa oznamuje, že hrdinke rozprávkového deja už len trocha (= málo) chýbalo na to, aby bola dosiahla najvyšší možný cieľ. — Lenže ako ukazujú doklady, preberaná vetná konštrukcia sa vo väčšine prípadov používa na vyslovenie nepríjemných, nebezpečných dejov. Vyjadruje sa ňou taký moment situácie, keď nebezpečný dej sa už hrozivo priblížil (no napokon sa neuskutočnil). So zreteľom na to v zhrnutí použijeme priehľadný príklad *Málo chýbalo, a bol by spadol* a uvedieme jeho štylizačné varianty.

Súvetie

a) štylisticky nepríznakové

Málo chýbalo, že nespadol.
Málo chýbalo, aby bol spadol.
Málo chýbalo, a bol by spadol.

b) štylisticky príznakové

Len vlások chýbal, že nespadol.
Len na vlásku viselo (obstálo), že ***nespadol.***
Ešte vlások, a ***bol by spadol.***

Jednoduchá veta

Takmer (skoro, bezmála, čajsi) spadol/...by bol spadol.
Len toľko že nespadol.
Len-len že nespadol.

Na začiatku sme pripomenuli, že sme súvetie *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou* pri jeho začutí chápali ako menej zvyčajné. Keď sme teraz prebrali jeho štylizačné varianty, predpokladáme, že menej zvyčajná konštrukcia súvetia mohla vzniknúť zmiešaním (kontamináciou) ustálenejšieho variantu *Málo chýbalo, že...* s variantom *Ešte kúsok (trocha), a...* Výsledok spletenia týchto dvoch konštrukcií je východiskové súvetie *Málo chýbalo, a bola by sa stala kráľovnou.* Pritom, pravdaže, i tento variant voľnejšie zviazaného súvetia pokladáme za správny.

Veta *Málo chýbalo, že..., Málo chýbalo, a...* sa svojou významovou súvislosťou s vytyčovacími hodnotiacimi časticami (*takmer* atď.) dostáva na úroveň frazeologickej jednotky. (Pozri Slovník slovenského jazyka — heslá *vlások, nitka, veľa;* v hesle *málo* sa frazeologizovaná veta *Málo chýbalo* s príslušnými vetnými väzbami neuvádza). E. Smiešková frazeologizovanú vetu *Málo chýbalo* v Malom frazeologickom

slovníku nepriamo spomína v hesle *vlások,* keď vysvetľuje expresívnu frazeologickú jednotku *na vlásku (na vlase, na nitke) viselo (obstálo), že...; len vlások chýbal, že...* (Smiešková, 1974, s. 263) — Veta *Málo chýbalo* sa podľa svojej významovej funkcie približuje vytyčovacím hodnotiacim časticiam typu *takmer,* a tak sa vlastne v nej tlmí vetná platnosť (porov. Horák, 1982, s. 136).

Významovú platnosť viet typu *Málo chýbalo, že nespadol* alebo *Málo chýbalo, a bol by spadol* možno znázorniť takto:

nespadol	spadol
Málo chýbalo, že nespadol	
Málo chýbalo, a bol by spadol	

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORÁK, G.: Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a počudovania. Slovenská reč, *47,* 1982, s. 129—138.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 896 s. (kapitola Častice, autor J. Mistrík).

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

Podstatné mená potivosť a potenie

JÁN KAČALA

Potenie je vylučovanie potu. Ako treba posudzovať vo vzťahu k slovu *potenie* potivosť? So slovom *potivosť* sa môžeme stretnúť napr. v texte na rozprašovači, ktorý vyrobili v národnom podniku Kozmetika Bratislava. Ide o takéto kontexty: *Moderný prostriedok príjemnej vône na osviežovanie pokožky a obmedzenie potivosti. — Používame podľa potreby niekoľkokrát denne na postrek miest s vyššou potivosťou.*

Vo všeobecnosti možno vysloviť predpoklad, že každý nový vyjadrovací prostriedok je realizáciou vyjadrovacej potreby. To však platí

naozaj iba vo všeobecnosti, lebo keď si zoberieme daktoré konkrétne prípady nových vyjadrovacích prostriedkov, treba po ich rozbore konštatovať, že neznačia nijaké obohatenie spisovného jazyka ani z významového, ani zo štylistického hľadiska, a preto vlastne neznačia odpoveď na vyjadrovacie potreby a v spisovnom jazyku sa ukazujú ako nepotrebné. Takéto hodnotenie sa týka rozmanitých prípadov prekríženia väzieb pri slovesách alebo menách (napr. *záležať na niekom X závisieť od niečoho → záležať od niečoho* alebo *závisieť na niečom*), ale aj mnohých jednotlivých lexikálnych prostriedkov a osobitne prevzatí z iných jazykov.

Výraz *potivosť* však medzi tieto nepotrebné lexikálne prvky zaradiť nemožno, a to z viacerých dôvodov. Predovšetkým zo sémantických dôvodov: výraz *potivosť* oproti výrazu *potenie* obsahuje v svojej sémantike nie iba význam „vylučovanie potu", lež aj kvantitatívny významový prvok, t. j. mieru (potenia). Ďalším dôvodom jeho potrebnosti v súčasnom spisovnom jazyku je jeho štylistická stránka: výraz *potivosť* vznikol ako prvok odborného vyjadrovania, v ktorom je práve dôležitá významová presnosť a jednoznačnosť, a to aj vo vzťahu k významovo alebo formálne blízkym výrazom. Príčinou jeho vzniku v odbornej reči je práve spomínaný kvantitatívny prvok v jeho význame. Ako posledný — hoci nie menej dôležitý — dôvod jeho potrebnosti v spisovnej slovenčine uvádzame spôsob jeho utvorenia: slovo *potivosť* svojou slovotvornou štruktúrou sa opiera o veľmi živé slovotvorné typy, podľa ktorých sa tvoria jednak podstatné mená z prídavných mien s rozličnými príponami, v danom prípade z prídavných mien zakončených príponou *-ivý*, napr. *ničivý — ničivosť, vodivý — vodivosť, krčivý — krčivosť, bedlivý — bedlivosť, šteklivý — šteklivosť, zúrivý — zúrivosť ...*, a jednak podstatné mená typu *chorobnosť, úrazovosť, nehodovosť, rozvodovosť, náročnosť* a viaceré iné, ktoré formálne síce predpokladajú ako slovotvorný základ príslušné prídavné meno, ale sémanticky sa jednoznačne viažu na východiskové podstatné meno (napr. význam výrazu *úrazovosť* opíšeme slovotvornou parafrázou „počet úrazov").

Ako vidieť, výraz *potivosť* je v súčasnej spisovnej slovenčine dobre podopretý sémanticky, štylisticky aj slovotvorne. V rámci podstatných mien utvorených príponou *-osť* je skupina podstatných mien typu *potivosť* zreteľne vymedzená formálne aj sémanticky. Z formálneho hľadiska ide o to, že slovotvorným východiskom substantív typu *potivosť* sú prídavné mená zakončené príponou *-ivý*. Tieto prídavné mená sa pravidelne tvoria od slovies zakončených na *-iť* (napr. *žiariť — žiarivý, dychtiť — dychtivý, zúriť — zúrivý, krčiť sa — krčivý ...*). Zo spôsobu tvorenia tohto typu substantív s príponou *-osť* vychodí aj dôležitý sémantický znak — ich dejovosť (aj preto sa napr. v Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost väčšina prídavných mien s príponou *-ivý*

spracúva v rámci príslušného slovesného hesla). Tento sémantický znak substantív typu *potivosť* výrazne odlišuje tieto substantíva od typu *nehodovosť, úrazovosť,* v ktorých dejový prvok je obsiahnutý iba vo východiskovom podstatnom mene *(nehoda, úraz).* Prítomnosťou dejového prvku v substantívach typu *potivosť* sa tieto substantíva dostávajú na spoločnú platformu s príslušnými dejovými substantívami, sú teda s nimi (čiastočne) synonymné: *potivosť — potenie, krčivosť — krčenie (sa), žiarlivosť — žiarlenie.* K. Buzássyová (1974, s. 206—207) hovorí o sémantickej totožnosti napr. v dvojiciach *opojenie — opojenosť, rozpálenie — rozpálenosť.* Rozdiel vo význame substantív na *-osť* a dejových substantív je výraznejší v tých prípadoch, keď má substantívum na *-osť* jednoznačný vlastnostný význam, napr.: *ničivosť — ničenie, šteklivosť — šteklenie, bláznivosť — bláznenie, zúrivosť — zúrenie, dychtivosť — dychtenie.*

Ak tu zisťujeme istú sémantickú konkurenciu medzi substantívami typu *potivosť* a *potenie,* treba hľadať a nájsť odôvodnenie jestvovania podstatných mien typu *potivosť* v inom významovom prvku — takom, ktorým sa od zodpovedajúceho dejového substantíva odlišuje.

Slovník slovenského jazyka (III, s. 352) naznačuje tu riešenie v tom, že podstatnému menu *potivosť* sa (v súlade s východiskovým prídavným menom *potivý)* pripisuje význam „náchylnosť na potenie, prílišné potenie". Takýto významový prvok sa pri prídavných menách s príponou *-ivý* konštatuje aj v učebnom texte *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (Ondrus a kol., 1980, s. 125): „Príponou *-ivý* sa tvoria od slovies na *-iť* prídavné mená s významom náklonnosti k danému deju". O mnohých takto tvorených prídavných menách to v plnej miere platí, napr. *sniť — snivý, sporiť — sporivý, krčiť sa — krčivý, plaziť sa — plazivý.* No pri iných sa prvok náklonnosti konať dej dokazuje ťažšie, napr. *liečivý, žiarivý, rušivý, šteklivý, ničivý, kvílivý, presvedčivý, hrozivý, pálčivý, mučivý, nástojčivý, pôsobivý.*

Pri prídavnom mene *potivý* prvok náklonnosti alebo náchylnosti k príslušnému deju síce nemožno vylúčiť, ale skôr sa prikláňame k názoru, že v ňom ide o všeobecnejší význam „vylučujúci pot": spojenie *potivé miesta na tele,* ktoré uvádza na ilustráciu Slovník slovenského jazyka, možno opísať jednoducho ako *miesta vylučujúce pot,* a nie ako *miesta náchylné na potenie.*

Už sme povedali, že podstatné meno *potivosť* má spoločný významový prvok (dejovosť) s dejovým podstatným menom *potenie.* Špecifický významový prvok substantíva *potivosť* vo vzťahu k dejovému menu *potenie* nevidíme však v prvku náchylnosti alebo náklonnosti k deju, lež skôr v miere deja — v tom sa substantívum *potivosť* približuje typu *chorobnosť.* Mená tohto typu takisto obsahujú kvantitatívny významový prvok, ale na rozdiel od substantíva *potivosť* ide pri nich o

počítateľný prvok, t. j. o počet. V súlade s týmto naším výkladom sú aj spojenia s podstatným menom *potivosť*, ktoré sme uviedli na začiatku nášho príspevku: *prostriedok na obmedzenie potivosti* chápeme ako prostriedok na obmedzenie miery potenia; *postrek miest s vyššou potivosťou* značí postrek miest s vyššou mierou potenia. Túto interpretáciu opierame o to, že pokladáme za vecne primeranejšie hovoriť o miestach s väčšou alebo vyššou mierou potenia (než o miestach s väčšou alebo vyššou náklonnosťou na potenie).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1974. 240 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipec, F. Daneš. Praha, Academia 1978. 800 s.

Zdvojené spoluhlásky v domácich slovách

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. Zdvojené spoluhlásky (gemináty) sa doteraz skúmali prevažne z hľadiska výslovnosti (Kráľ, 1975, Pauliny, 1977, 1979). Zdvojenú výslovnosť kodifikovali až Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940, azda aj preto sú dodnes so zdvojenou výslovnosťou isté problémy. Badať to aj v písomných prejavoch, v ktorých sa občas zanedbáva písanie zdvojených spoluhlások, resp. takéto spoluhlásky sa píšu na nesprávnom mieste. V tomto príspevku si všimneme predovšetkým formálnu, pravopisnú stránku zdvojených spoluhlások a uvedieme rozličné prípady, v ktorých sa píšu gemináty v domácich slovách a v ktorých vznikajú pri výslovnosti rozličných spoluhláskových skupín.

2. V domácich slovách sa píšu zdvojené spoluhlásky len na slovotvornej, zriedkavejšie na tvarotvornej hranici.

Na hranici predpony a slovotvorného základu, ktorý sa začína na tú istú spoluhlásku ako sa končia predpony na *-d* a *-z*, píše sa zdvojené

dd a *zz*: *naddvihnúť, oddnes, oddiel, preddavok, poddôstojník, bezzubý, rozzelenať sa, rozzúrený.*

Na hranici slovotvorného základu odvodených slov s príponou *-ný, -ník, -nica* vzniká zdvojené *nn*. Pravopis takých slov, ktoré sú odvodené od substatnív mužského rodu, nerobí nijaké ťažkosti. Tu sa k slovu zakončenému na *-n* alebo *-ň* jednoducho pridá prípona začínajúca sa spoluhláskou *n*, pričom sa *ň* v slovotvornom základe mení na *n*: *kamenný, jačmenný; trojčlenný, úhrnný;* pred príponou *-ník* a *-nica* sa zasa tvrdé *n* mení na mäkké *ň*, v písme sa však mäkkosť podobne ako v prípade pred samohláskou *i* neoznačuje: *zákonník, čalúnnik; týždenník, prstenník, dennica.* Pri slovách ženského a stredného rodu stoja za základom slova gramatické prípony *-a, -o*. Základom odvodených prídavných mien a podstatných mien tu nie je „celé slovo", ako je to pri mužskom rode, a preto je ich slovotvorný základ na prvý pohľad menej zreteľný. Napr. *rodinný, bylinný, ramenný, menný, Svinná, semenník, cenník, senník, plemennica.* Najviac chýb sa robí v slovách odvodených od substantív stredného rodu, ktoré majú na konci základu spoluhláskovú skupinu. Do tejto skupiny sa pri odvodzovaní vkladá na uľahčenie výslovnosti samohláska *e*, čím sa základ rozširuje, a tým sa čiastočne odlišuje od východiskového (základového) slova. Napr. *okn-o — ok-e-n-ný,* podobne *plátenný, súkenný, vápenný, plátenník, vápenník.* Často tu vplýva podoba slov typu *drevený, slamený, sklený, gumený,* ktoré sú však utvorené príponou *-ený* a ich základ sa nekončí na spoluhlásku *-n*. Zdvojené *nn* si ponechávajú aj ďalšie odvodené slová. Prípona sa tu totiž pridáva k základu, v ktorom je spoluhláska zdvojená. Napr. *nádenníčka, vinnica* (od *vinný, vinník*), *čalúnnický, povinne, plynnosť, pohostinnosť, plátennictvo.* Slová ako *vinica* „vinohrad", *okenica, vretenica* sú utvorené príponou *-ica* (nie *-nica*). V ich základe je jedno *n*, a v prípone *n* nie je, a preto sa píšu s jedným *n*. V slovách *bubeník* a *boženík* je nezreteľná slovotvorná štruktúra (Horecký, 1980, s. 96), slová *straník, baník* sú utvorené príponou *-ík*. Zdvojené *nn* je aj v slove *iskrenný*, ktoré je prevzaté z ruštiny.

Na hranici zložených slov sa vyskytujú iba niektoré zdvojené spoluhlásky. Napr. *jj*: *dvojjazyčný, trojjediný, ll*: *polliter, mm*: *osemmiestny, osemmesačný, rr*: *štvorročný, cc*: *viacciferný, ťť*: (písané *ťt*): *paťtisíc.*

Zdvojené *kk* je v slove *mäkký* a jeho odvodeninách: *mäkkosť, mäkkýš* a pod. Slová *mäkučký (mäkušký), mäkúch* (pejoratívne slovo s významom „veľmi mäkký človek"), *mäkušiť* sú odvodené od základu *mäk-*, a nie priamo od slova *mäkký*, a preto sa píšu s jedným *k*.

Pri tvorení tvarov vznikajú zdvojené spoluhlásky v imperatíve a v 2. a 3. stupni adjektív. Napr. zdvojené *ťť* (písané *ťt*): *chyťte, plaťte,*

zdvojené *mm: rozlomme, zoznámme sa,* zdvojené šš: *vyšší* a zdvojené *jj: najjasnejší, najjužnejší, najjemnejší.*[1]

3. Vo výslovnosti sa vyskytujú aj iné zdvojené spoluhlásky, ktoré vznikajú asimiláciou (znelosťou neutralizáciou) čiže spodobnením dvoch susedných spoluhlások, odlišných znelosťou alebo spôsobom tvorenia. Prispôsobením (spodobením) prvej spoluhlásky k druhej vzniká geminata, ktorej základom je druhá spoluhláska pôvodnej spoluhláskovej skupiny, alebo nová geminata, odlišná spôsobom tvorenia od obidvoch pôvodných (východiskových) spoluhlások. Takto vznikajú rozličné zdvojené spoluhlásky. Napr. zdvojené *[cc, > c]* zo skupiny *ds: predseda, podsadiť,* zo skupiny *dc: sudca, odcudziť,* zo skupiny *tc: letca, všetci, otcovský;* zdvojené *[čč, > č]* zo skupiny *čš: zväčša, zväčšiť,* zo skupiny *tč: otčim, plytčina,* zo skupiny *tš: kratší, plytší,* zo skupiny *dš: tvrdší, mladší,* zo skupiny *dč: svedčiť, holandčina;* zdvojené *[ss, > s]* zo skupiny *zs: rozsúdiť, rozsekať;* zdvojené *[šš, > š]* zo skupiny *žš: užší, nižší;* zdvojené *[tt, > t]* zo skupiny *dt: predtucha, odteraz;* zdvojené *[ťť, > ť]* zo skupiny *ďť: príďte, poraďte* a zo skupiny *dť: odtiahnuť, odťať.*[2]

4. V domácich slovách sú zdvojené spoluhlásky obmedzené na isté pozície a iba na niektoré spoluhlásky. So zdvojenými spoluhláskami sú problémy nielen vo výslovnosti, ale aj v pravopise. V domácich slovách je to najmä pri odvodeninách od substantív stred. rodu so spoluhláskovou skupinou na konci bázy s vkladným *e* a so zakončením na *-enný* (typ *plátenný*). Toto zakončenie sa zamieňa s príponou *-ený* (typ *drevený*); v type *plátenný* sa chybne píše jedno *n*. Vo výslovnosti sa najviac zanedbávajú polozáverové spoluhlásky *[cc]* a *[čč]*, ktoré vznikajú po spodobení zo spoluhláskových skupín zložených zo záverovej a úžinovej spoluhlásky (typ *sudca, svedčiť*). Treba venovať rovnakú pozornosť pravopisu, ako aj výslovnosti zdvojených spoluhlások.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

---

[1] Zdvojené spoluhlásky v niektorých vlastných menách (priezviskách), ktoré sa vyskytujú v základe slova, napr. Šteffek, Kollár, Droppa, Parrák, Mešša, Hattala; možno pokladať za odraz dobovej módy alebo vplyv západoslovenských nárečí, kde sa vyslovujú zdvojené spoluhlásky vo väčšom rozsahu ako v spisovnom jazyku (napr. masso, stuňňa, šillo, porov. Palkovič, 1975, s. 125).

[2] Á Kráľ (1975, s. 238—239, 1979, s. 360) uvádza aj iné zdvojené spoluhlásky, ktoré sú zriedkavé. Napr. [pp, > p] zo skupiny bp: obpiecť, obpliesť (častejšie sa používa sloveso opiecť, opliesť), [dzdz, > dz] zo spojenia d+ź na slovotvornej hranici: podzemný, podzámok; [dždž, > dž] zo spojenia d+ž na slovotvornej hranici: podživiť, podžalúdkový.

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1959. 218 s. [c. m., s. 85].

KRÁĽ, Á.: Zdvojené spoluhlásky I. II. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 148—154, 200—203, 238—242.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 648 s.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 232 s.

PALKOVIČ, K.: Pravopis mien typu Oto a Mariana. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 125—126.

PAULINY, E.: Zdvojené spoluhlásky v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *42,* 1977, s. 294—301.

PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 214 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11., zrevidované vydanie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 424 s.

DISKUSIE

O pôvode miestnych názvov Bojná/Bojňa, Bojnice, Bojničky

VLADO UHLÁR

Každému pozorovateľovi a tým skôr skúmateľovi pôvodu a vzniku miestnych názvov je zjavné, že miestne názvy *Bojná, Bojnice* a *Bojničky* majú zreteľný spoločný slovný základ, a to všeobecné podstatné meno *boj* (čo je iný stupeň z koreňa *bi-* v slovese *biť* — *bijem,* ako je *poj, nápoj,* od slovesa *piť* — *pijem, voj, závoj, návoj* od slovesa *viť* — *vijem* a pod.).

Koreň *boj,* ktorý je v základe miestneho názvu *Bojná,* je aj súčasťou osobného staroslovenského mena *Bojen* (príp. *Bojno, Bojan, Bojna).* A hoci toto osobné meno samo nie je osobitne doložené, uvedené miestne názvy ho nepochybne dokladajú, takže možno s ním dobre pracovať v onomastike.

Osobné meno *Bojen* sa nachádza popri osobných menách *Bojeslav, Bojslav, Bojmír* medzi staročeskými menami; podoba *Bojen* sa môže chápať ako základná, ale aj ako skrátená, domácka podoba zložených osobných mien typu *Bojmír, Bojslav* a pod. Základ *boj* býva aj v

druhej časti zložených osobných mien, napr. v starej češtine *Přeboj, Hrděboj, Sěboj* (porov. aj slovenské priezvisko *Príboj*). Osobné mená *Bojen, Bojeslav* a pod. sú významovo blízke osobným menám so základom *voj-* (porov. *vojen, vojak, vojovník* čiže *bojovník*) v zložených slovanských osobných menách *Vojtech, Vojslav, Vojmír, Vojbor, Vojdrah, Vojmil, Vojhosť* alebo v druhej časti osobných mien *Borivoj, Budivoj, Návoj, Protivoj, Sulivoj, Vrativoj, Zbyvoj* a iných. Porov. aj názov dediny *Vojany* (r. 1233 *Voyan*, 1427 *Wayan*), teda dediny ľudí Vojanových, a starší názov *Vojčice* v Zemplíne (r. 1217) a obdobne *Vojkovce* (r. 1310 *Woyk*).

Nič na veci nemení, že lokality s názvom *Bojná, Bojnice, Bojničky* sa nevyskytujú popri sebe, že sú od seba pomerne vzdialené: Bojná na podvrší Považského Inovca (10 km na západ od Topoľčian) je od Bojníc pri Prievidzi na severe vzdialená vyše 50 km a od Bojničiek poniže Hlohovca vzdušnou čiarou cez Považský Inovec približne 28 km. Za feudalizmu boli však všetky tieto tri lokality v Nitrianskej stolici, čo by mohlo mať aj istú váhu, hoci zasa nemožno tvrdiť, že pôvodcom, pomenovateľom všetkých týchto troch osád je ten istý významný činiteľ azda už v období Nitrianskeho kniežatstva alebo Veľkej Moravy. O slovanskosti ich pomenovania však nemožno pochybovať.

Bojná sa síce v listinách dokladá pomerne neskoro, až r. 1424 v maďarskej podobe *Bajna*, ale hneď potom už ako mestečko (oppidum). Lenže v chotári Bojnej vo vzdialenosti vyše 5 km sa v Považskom Inovci rozkladá mohutné hradisko (na ploche až 12 km^2), pri ktorom na juh v predpolí je rozsiahla rovinatá lúka s charakteristickým domácim názvom *Trhovišťo*. Rozsiahlosť hradiska s mohutným valom v takej vzdialenosti od obývaného podvršia naznačuje, že je azda halštatsko-laténskeho pôvodu; lenže aj predbežný archeologický výskum na ňom zistil, že sa používalo už v období Veľkej Moravy pravdepodobne ako útočiskové hradisko pre obyvateľov ľudnatého podvršia v čase koristníckych vojnových útokov proti Nitrianskemu kniežatstvu, za Veľkej Moravy a nepochybne aj v nasledujúcich časoch, keď útočili vojská staromaďarských kmeňov.

Bojná bola už v stredoveku mestečkom s trhmi a jarmokmi, s veľkými vinicami (v mestskom znaku má toto niekdajšie mestečko vinohradnícky nôž a veľký strapec hrozna) a početnými remeselníkmi, najmä murármi, ktorí pracovali až vo Viedni a budovali aj Pešť (Budapešť). Dosť prekvapuje, že nepatrila do blízkeho feudálneho panstva Topoľčianskeho hradu, ale do panstva hradu Tematín (v chotári obce Hrádok) za vrchmi Považského Inovca vzdialeného asi 15 km. Azda by bolo možné vysloviť hypotézu, že Tematín, postavený v 12. storočí ako kamenný hrad, bol dedičom veľkomoravského zemného hradu nad Bojnou a Trhovišťo pri ňom bolo miestom trhov a jarmokov v nepokojných

časoch bojových prepadov, ako aj neskôr najmä v časoch tureckých nájazdov. (Nemožno však dávať toto hradisko do súvislosti s hradom Bana, ktoré uvádza Anonymus a zrejme situuje na Považie.)

Názov *Bojná* v tejto podobe, v tomto znení je však nepôvodný. Všade na okolí tohto niekdajšieho mestečka a terajšej strediskovej obce (r. 1980 mala 2225 obyvateľov) sa bežne používa podoba *Bojňa* a takto volajú svoju obec aj Bojňania najmä zo staršej generácie. V liste z r. 1564 sa píše *my chudi lide mestečka Bojne* a v datovaní je *na Bojni (na Boyny)* (Horváth, 1955, s. 36).

Podoba *Bojna* (s tvrdým *-n-* a krátkym *-a)* bola zavedená úradne až r. 1921 v Štatistickom lexikone. Podoba *Bojna* (porov. maď. *Bayna)* mohla vzniknúť aj pričinením zámockého panstva Tematína (tvrdé nárečie Považia), ale azda aj analogicky podľa názvu mestečka *Radošina,* hoci tento názov je iného pôvodu (z osobného mena *Radoša* vznikol názov *Radošina ves;* neskôr by bol vznikol názov *Radošova ves* alebo *Radošová)* a v ňom by sa mohlo počítať so zdĺžením privlastňovacej prípony *-ina* na *-iná* (ako je *Budiná, Malatiná, Mičiná* a i.).

Zachovaný živý tvar *Bojňa* dobre pomáha poznať vznik a pôvod názvu tejto obce ako privlastňovacieho prídavného mena utvoreného z osobného slovanského mena *Bojen* (v ostatných pádoch sa *-e-* vysúvalo, napr. *Bojnovi, s Bojnom)* starou privlastňovacou príponou *-ja,* ktorá mäkčila predchádzajúcu spoluhlásku: *Bojn-ja ves,* potom iba *Bojňa* (slovo *ves* sa stalo nadbytočným a už sa nepoužívalo).

Starobylý domáci názov *Bojňa* ukazuje na vznik tohto miestneho názvu už v období včasného feudalizmu, ako aj na to, že dedina pod veľkomoravským hradiskom má pomenovanie podľa neznámeho dávneho majiteľa hradu, veľmoža so slovenským menom *Bojen.* V neskorších storočiach by takáto podoba miestneho názvu už nebola mohla vzniknúť. Ak predtým z osobného mena *Bytko* vznikol názov *Bytča (Bytk-ja ves,* teda *Bytkova ves),* z *Ľubochna* a *Ľubovna* názov *Ľubochňa* a *Ľubovňa,* z *Branko Branč (Brank-jь),* potom po zániku tvorenia privl. príd. mien príponami *-iь, -ia, -ie* a zovšeobecnení tvorenia výraznejšími príponami *-ov, -ova, -ovo* alebo *-in, -ina, -ino* bolo by už bývalo *Bojnova ves* (dedina) a potom len *Bojnová,* ako je napr. *Kamanová* (z osob. mena *Kaman), Ľudovítová, Beňadiková, Ondrášová* a pod.

Nemožno však obchádzať ani inú mienku (Krajčovič, 1983, s. 42; Majtán, 1982, s. 57), že názov *Bojná* súvisí so slovom *bojný, bojnica* (miesto, kde sa bilo, bojovalo; Machek uvádza však zo slovenčiny aj *bojisko* vo význame „miesto, kde sa bilo, mlátilo, teda humno, holohumnica"). Tu však už prechádzame k výkladu názvu *Bojnice* a *Bojničky.*

Terajšie mesto *Bojnice* so známymi kúpeľmi a krásnym zámkom je starobylá slovenská osada; v časti *Dubnica* (predtým samostatná su-

sedná obec) sa zistilo slovanské sídlisko s celou sériou najstarších slovanských dechtárskych pecí (jám) na území Slovanov. Veľkomoravské hradisko v Bojniciach malo obrannú funkciu a slúžilo obyvateľstvu širokého okolia hornej Nitry ako útočisko i v čase útokov Maďarov v 10. storočí i neskôr. Historicky sú Bojnice doložené už r. 1113 (*Baimoz*) ako podhradie pod slovanským hradiskom v susedstve majetku opáta kláštora na Zobore (preto *Opatovce*).

Názov *Bojnice* je patronymický, vznikol z osobného mena *Bojen* ako pomenovanie osady čeľade patriacej tomuto veľkomoravskému činiteľovi. Boli to *Bojnici* (1. pád množ. čísla), ale ako miestny názov neskôr zovšeobecnel najčastejšie používaný 4. pád v tvare *Bojnice*.

R. 1113 zapísaný tvar (Ba)imoz (V odpise Baymocz: r. 1246 *Boymuch*, r. 1302 *Baymuch*, r. 1323 *Baymach*) už nesie stopy adaptácie slovenského názvu do maďarčiny (podľa neskoršej maďarskej vojenskej posádky z 11. stor.). Maďarská adaptácia *Bajmóc*, ako je napr. *Ugróc* (potom *(Uhrovec)*, *Nagy Ugróc (Veľké Uherce;* r. 1274 *Vgrich* čiže *Uhrice!)* predpokladá azda aj názov v podobe *Bojnovec*, ale ten sa nerozšíril, slovenský ľud si zachoval pôvodnejší starobylý patronymický názov *Bojnice*.

Na Morave je viacero patronymických miestnych názvov odvodených z osobného mena *Bojan*, napr. *Bojanovice* (pri Znojme a pri Kroměříži), *Horní* a *Dolní Bojanovice* (pri Hodoníne), ale aj osada *Bojanov* a zaniknutá osada *Bojatín* (z domáckej podoby *Bojata* utvorenej privlastňovacou príponou *-ín*). Z podoby *Bojek* je zasa miestny názov *Bojkovice;* osobné meno *Bojek* je domácka podoba z osob. mena *Bojan*, *Bojen*, *Bojeslav*. (Slovenské apelatívum *bojko* už sémanticky korešponduje so slovesom *báť sa, bojím sa*). V Čechách sú z osob. mena *Bojan* takisto dve dediny *Bojanovice*, potom dedina i mestečko *Bojanov*, ale aj *Bojenice*, *Bojetice*, *Boješice* (z domáckej podoby *Boješ* k nemu *Bojeslav*).

Dedina *Bohnice* pri Prahe sa zapisuje v starých podobách *Boemici*, *Bojmici* (až neskôr podľa ľudovej etymológie *Bohnici*). Pri miestnom názve *Bojmany* (z osob. mena *Bojman*, ako je v srbčine príponou *-man* utvorené meno *Vukman*) Svoboda (1964, s. 70) pripomína: „Tvar *Boemani* byl zajisté obměnou tvaru *Bo(h)emi*." Pripomíname to preto, že v maďarskom tvare *Bajmócz* ide azda o obmenu slovenského tvaru *Bojnice (Bonovec?)* pôsobením známeho názvu Čiech v kultúrnom svete latinskej oblasti: *Bohemia*, nem. *Böhmen* z germ. *Baiahaimon* „vlasť Bójov" (zmenou *-n-* > *-m-*).

Obec *Bojničky* je situovaná v rovine na ľavom brehu Váhu pri potoku Jáč 5 km južne od Hlohovca. Je to tiež starobylá obec prinajmenej z 11. storočia. Najstarší zápis je z r. 1113 v podobe *Boencza;* v ňom sa azda odráža pôvodné slovenské znenie z osobného mena *Bojen*, kým

v prípone je vari stopa maďarskej adaptácie v kombinácii s tvarom *bojnica*. Aj neskoršie zápisy sú poznačené maďarčinou; r. 1773 *Bajmocska*, 1786 *Bajmocschka*, 1808 *Bajmóčka* i *Bojnička*, r. 1863 (úradne) *Bajmőcska* a až r. 1920 *Bojnička* i *Bojničky* a od r. 1927 už iba *Bojničky*.

V protiklade k názvu *Bojnice* sa na diferencovanie využil zdrobnený tvar s ďalšou príponou *-ka (Bojn-ič-ka)* a s uplatnením množného čísla podoba *Bojničky* obdobne ako *Topoľčany — Topoľčianky, Šurany — Šurianky, Dvorany — Dvorianky*, alebo *Dubnica — Dubnička, Štiavnica — Štiavnička, Breznica — Breznička*, a najmä *Turík* (v Liptove), ale *Turíčky* (okr. Lučenec).

Miestne názvy poskytujú zaujímavé údaje zo starej slovenčiny a postupu pri ich tvorení. Hodno sa im venovať a metódami súvekého bádania toponymie (náuky o miestnych názvoch) a antroponymie (náuky o osobných menách) odhaľovať ich pôvod a význam i v konfrontácii so súčasnou slovenčinou a so skutočným znením takýchto názvov v úze obyvateľov okolitých obcí. Bez poznania reči ľudu by sme neboli vedeli objasniť miestny názov *Bojná* zo starej a pôvodnej podoby *Bojňa*.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. 1 — 2. Praha, Academia 1970—1980. 576 + 964 s.

HORVÁTH, P.: Listy poddaných. Bratislava, Vyd. SAV 1955. 437 s.

KRAJČOVIČ, R.: Z archaickej lexiky slovenskej oikonymie. In: Z dejín slovenského jazyka. Jazykovedné štúdie. *18*. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1983, s. 39—58.

MAJTÁN, M., 1982. In: LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982. 376 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakl. ČSAV 1957, 627 s.

PROFOUS, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ a změny. 1 — 4. Praha, Nakl. ČSAV 1947—1960.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakl. ČSAV 1964. 320 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava, Veda 1977—1978. 3 zv.

ROZLIČNOSTI

Sústrediť sa na niečo a k niečomu

Sloveso *sústrediť/sústreďovať*, resp. *sústrediť sa/sústreďovať sa* a paralelne aj prevzaté sloveso *koncentrovať/koncentrovať sa* majú aspoň dva dosť odlišné významy. S odlišnosťou významu súvisí aj spájanie s inými predložkami.

V abstraktnom význame, ktorý by sme mohli označiť ako zreteľový, vzťahový, je bežná väzba s predložkou *na: sústrediť sa na prácu, koncentrovať pozornosť na živočíšnu výrobu, sústrediť sa na hru.*

No v konkrétnom význame, najmä ak ide o vyjadrenie vzťahu k istému priestoru, teda v príslovkovom určení, je možných viacero predložkových spojení, pravda, v každom prípade s odlišným významom.

Ak sa má vyjadriť preniknutie do istého priestoru, máme k dispozícii predložku *do: sústrediť jednotky do údolia Váhu.* Smerovanie na povrch sa vyjadruje predložkou *na: sústrediť rotu na kótu 507.* Širšie rozloženie sa vyjadruje predložkou *okolo: sústrediť jednotky okolo kóty 507* (alebo širšie: *do priestoru kóty 507).* Napokon je možné aj také chápanie, že sa niečo sústreďuje do blízkosti čohosi: *sústrediť jednotku ku kóte 507.*

Tieto významové rozdiely sa dajú overiť vyjadrením opačného smeru. Dostaneme takéto dvojice: *sústrediť, koncentrovať do údolia Váhu — odveliť, stiahnuť z údolia Váhu, na kótu 507 — z kóty 507, okolo kóty 507 — z okolia kóty 507, z priestoru kóty 507, ku kóte 507 — od kóty 507.*

Ako vidieť z uvedených príkladov, slovesá *sústrediť (sa), koncentrovať (sa)* fungujú úplne rovnako, majú rovnaký význam i celú významovú štruktúru.

O vzťah priblíženia, teda taký, ktorý vyjadrujeme spojením *sústrediť jednotku ku kóte 507,* ide aj v astronomicných textoch, ktoré vlastne boli podnetom pre naše úvahy. Ide o tieto vety: *Otvorené hviezdokopy sa výrazne koncentrujú ku galaktickej rovine. V dôsledku poruchového pôsobenia Jupitera sa dráhy krátkoperiodických komét koncentrujú k rovine ekliptiky. Meteóry sa silno koncentrujú k ekliptike.* Prirodzene, vo všetkých prípadoch by bolo možné použiť aj domáce sloveso *sústrediť sa, sústreďovať sa.* Výber slovesa *koncentrovať sa* vyplýva z odbornej povahy textu.

Ján Horecký

Nesadlo-nepadlo; ani nesadlo, ani nepadlo

V krátkej próze *Na Viliju,* zaradenej do knižnej zbierky *Pásla kone na betóne* (Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980, s. 77), Milka Zimková použila pozoruhodnú frazeologickú jednotku *nesadlo-nepadlo* v tejto vete: *Nesadlo-nepadlo, odrazu sa v pare zjavil Berty s revolverom pod pazuchou.* I menej pozorný čitateľ vybadá, že dvojdielny výraz *nesadlo-nepadlo* má funkciu neosobnej vety v platnosti časovej príslovkovej vety s výrazom „ani si sa nenazdal/kde nič, tu nič" alebo príslovkového výrazu z *ničoho nič.*

Frazeologická jednotka *nesadlo-nepadlo* nie je v Slovníku slovenského jazyka, ale pripomínala nám dačo podobné z čítania staršej, klasickej prózy. Bolo treba listovať a hľadať... A ani nie veľmi dlho. V próze Martina Kukučína *Pod vládou ženy* je časť, ako vravná Koreňka na návšteve u richtárovcov nepriamymi, no dobre zacielenými slovami chystá sobáš svojho syna Jana s rychtárovie Terkou takto: *„Môj Jano len Terku. Nuž dobre, syn môj, len či ťa nezohrdí", povedám mu ja! „Ná, čo vy zas poviete!" smial sa richtár. „Ani nesadlo, ani nepadlo, a vy už, že zohrdí. Takého mládenca ako váš Jano!"*

Je jasné, že *nesadlo-nepadlo* je úsporným variantom explicitnejšej frazeologickej jednotky *ani nesadlo, ani nepadlo.* Formálna i významová zviazanosť variantov je zreteľná. — Keď v Kukučínovom súvetí danú frazeologickú jednotku nahradíme jej interpretačným ekvivalentom, súvetie bude znieť takto: *Ešte kde nič, tu nič* [= Veď ešte ani nebola reč o tom, že by váš Jano si chcel vziať našu Terku], a *vy už, že* [ho] *zohrdí.*

Frazeologizmus *ani nesadlo, ani nepadlo* použil M. Kukučín v replike a vidí sa nám, že tu je jej rodisko — dá sa povedať, že práve v replikových situáciách sa naša frazeologická jednotka vyliahla. — Naproti tomu M. Zimková použila úsečnejší variant *nesadlo-nepadlo,* a to na rozprávkovo ladené oživenie rozprávania. Funkciu frazeologizmu by sme mohli naznačiť parafrázou *Iba ti (vám) sa odrazu v pare zjavil Berty...* (Porov. u Sama Chalupku v básni *Valibuk: ..., iba ti začnú skaly pukati...).* Frazeologická jednotka *nesadlo-nepadlo* u M. Zimkovej vlastne anticipujúco predlžuje príslovku *odrazu* a humorne dramatizuje situáciu.

Keď porovnáme Kukučínov variant *ani nesadlo, ani nepadlo* a Zimkovej variant *nesadlo-nepadlo,* zistíme, že vyslovujú ten istý myšlienkový obsah, ibaže z formálnej stránky Kukučínov variant má ešte vetný ráz, naproti tomu Zimkovej variant sa už približuje k dvojdielnym príslovkám typu *čosi-kamsi.* Formálny rozdiel medzi nimi je daný aj ich kontextovým zaradením (využitím).

Frazeologická jednotka *ani nesadlo, ani nepadlo/nesadlo-nepadlo* nie

je celkom priehľadná; jej forma nepoukazuje priamočiaro na obsah, ale pri hľadaní jej obsahu dobre pomáha naznačenie jej pravdepodobnej vznikovej situácie. A tá je naporúdzi. Cez popretie možnosti výkonu istej krátkej činnosti *(sadnúť, padnúť)* sa nepriamo malo vysloviť, že príslušný výrok alebo (prekvapujúca) udalosť nastúpila bezprostredne, razom, ihneď.

Krátkym náznakovým rozborom sme chceli zaregistrovať staronovú frazeologickú jednotku a ďalej sme chceli ukázať, že aj najnovšia próza tvorivo nadväzuje na svieže jazykové dedičstvo našej klasiky.

Frazeologická jednotka *nesadlo-nepadlo* teda nie je nová, iba na seba novo upozorňuje; treba ju vo frazeologickom slovníku zaznačiť ako variant pri frazeologickej jednotke *ani nesadlo, ani nepadlo.*

Napokon sa vynára ešte otázka, ako písať našu frazeologickú jednotku. Jej staršiu, základnú podobu sme písali s čiarkou medzi symetrickými časťami *ani nesadlo, ani nepadlo* (ako u Kukučína), no bolo by ju možné písať i s pomlčkou *ani nesadlo — ani nepadlo;* písanie bez interpunkčného znamienka *ani nesadlo ani nepadlo* nie je doložené, ale nie je nemožné — ako vidieť, naša (málo známa) frazeologická jednotka patrí medzi tie prípady, kde by sa mala pripúšťať pravopisná variantnosť. Novšiu (úspornejšiu podobu) *nesadlo-nepadlo* píšeme so spojovníkom.

Gejza Horák

Hodvábna cesta

Niektorí čitatelia krásnej literatúry sa zastavujú nad nezvyčajným spojením vzťahového prídavného mena *hodvábny* (odvodeného od mena *hodváb)* s podstatným menom *cesta,* ktoré spisovateľka Hana Zelinová použila v názve svojho románu *Hodvábna cesta* (1980), a kladú si otázku, či je toto spojenie v poriadku.

V Slovníku slovenského jazyka I (1959) v hesle *hodváb* je aj odvodené prídavné meno *hodvábny* v bežnom význame „zhotovený z hodvábu", ale aj v metaforickom význame známom z prirovnania *vlasy ako hodváb,* čiže vlasy podobné hodvábu, s vlastnosťami obdobnými hodvábu, totiž jemné, lesklé, mäkké. Napr. *hodvábny papier* je druh mäkkého, tenkého papiera; *hodvábne cukríky* majú jemný povrch lesklý ako hodváb. Ako vidno, prenáškami sa význam prídavného mena *hodvábny* rozširuje. Preto sa prídavné meno *hodvábny* používa aj v názvoch rastlín a ovocia (napr. *borovica hodvábna žltá, jablko hodvábne lesklé* a pod.).

Spojenie *hodvábna cesta* samo osebe bez kontextu je neurčité a nejednoznačné, lebo skutočná cesta nemá s hodvábom nič spoločné, nemôže byť ani mäkká, ani jemná, ani lesklá. U niektorých prijímate-

ľov môže spojenie *hodvábna cesta,* analogicky podľa spojenia *Jantárová cesta,* vyvolať predstavu, že ide o cestu, po ktorej sa dovážal hodváb.

Názov románu *Hodvábna cesta* je metaforický; prijateľným a pochopiteľným sa stane po prečítaní románu a pochopení autorkinho zámeru a zmyslu diela. Román sa takmer končí výrokom hrdinu Johanna-Jána, garbiarskeho tovariša z r. 1852 v Liptovskom Mikuláši, ktorý (ako jeden zo spolutvorcov slávy mikulášskych kožiarov) akosi až slávnostne predniesol výrok, že tisíc zlatých získal v Pešti za tovar garbiara Lacku a päť zlatých ako záloh na ďalší obchod: *„...ja si* [s nimi] *nesiem závdavok do života s hodvábnou cestou"* (s. 323).

Metaforický názov románu sa nám stane pochopiteľným, keď sa po prečítaní románu dozvieme, že hrdina s dvoma spolutovarišmi po tvrdej robote náhodou objavil spôsob výroby jemnej čiernej teľaciny (teľacej kožky), hladkej, jemnej a lesklej ako hodváb. *(„Hodváb, hodváb, nie koža!" s údivom konštatoval v Pešti žid Baruch, potom Johannov-Jánov výhodný obchodný spojenec a partner.)* Na spracovaní takýchto „hodvábnych kožiek" potom hrdina románu vybudoval svoju veľkovýrobu. Metaforické spojenie *hodvábna cesta* je iba jednorazové príležitostné (okazionálne) spojenie.

Vlado Uhlár

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny

V súčasnosti sa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV pracuje na viacerých výskumných projektoch, ktorých cieľom je skúmať a opísať slovnú zásobu slovenčiny ako národného jazyka, t. j. súčasnej spisovnej slovenčiny, slovenských nárečí, slovenčiny v predspisovnom období (v 11. až 18. storočí), a konfrontovať ju so slovnou zásobou súčasnej spisovnej ruštiny. Je preto prirodzené, že sa ústav podujal zorganizovať vedeckú konferenciu o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (konferencia bola v dňoch 1. až 4. marca 1983 v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach a zúčastnilo sa na nej vyše 70 jazykovedcov z celej republiky a dvaja hostia z NDR). Cieľom konferencie bolo predstaviť jazykovedcom zo slovakistických, ale aj iných jazykovedných pracovísk na vysokých školách a partnerských pracoviskách v ČSR jednotlivé projekty zacielené na výskum slovnej zásoby slovenčiny a prediskutovať niektoré teoretické lexikologické, ale aj praktické lexikografické problémy. Rokovanie konferencie bolo rozdelené do šiestich samostatných okruhov, pričom ku každému okruhu sa predniesol základný referát.

Po otvorení konferencie, v ktorom riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV dr. J. Kačala, DrSc., hovoril o cieľoch konferencie a o jej nadväznosti na predchádzajúce lexikologicko-lexikografické konferencie, si účastníci rokovania vypočuli úvodný referát kolektívu autorov J. Horeckého, V. Blanára a E. Sekaninovej (JÚĽŠ SAV) *Obsah a forma ako organizujúce princípy slovnej zásoby.* Referent J. Horecký predložil niekoľko východiskových téz, predovšetkým však tézu, že slovná zásoba nie je súhrn slov, ale súhrn pomenovaní a slovných spojení, ďalej že každé pomenovanie má obsahovú aj formálnu zložku, pričom obsahová zložka je súhrn príznakov. Teoretické závery formulované v referáte dokumentoval na konkrétnych príkladoch. Na úvodný referát priamo i nepriamo nadväzovali koreferáty a pripravené diskusné príspevky: V. Blanár hovoril o typológii a problematike sémantických príznakov, E. Pauliny (Bratislava) sa venoval premenlivosti a stálosti významovej stránky jednotiek slovnej zásoby, J. Filipec (Praha) sa zaoberal chápaním formy v slovnej zásobe, pričom upozornil na to, že formu treba chápať v užšom i širšom zmysle; v užšom zmysle ide o formu jednotlivej lexikálnej jednotky, v širšom zmysle je to rôznolexémová forma zakladajúca sa na vzťahoch jednotiek. V. Krupa (Literárnovedný ústav SAV) upozornil na to, že metafora nie je len čisto jazykový jav, ale aj nástroj reprodukčnej asimilácie a vo zvýšenej miere sa vyskytuje v istých kritických obdobiach vývinu jazyka. J. Ružička (JÚĽŠ SAV) sa dotkol predovšetkým problému štandardu a subštandardu. J. Mistrík (FF UK Bratislava) hovoril o interakcii slova s textom ako sémantickom impulze a zdôraznil, že slovo nadobúda svoj vlastný význam iba v konkrétnom texte; mimo textu má iba približný význam. M. Čejka (UJEP Brno) hovoril o lexikálnych prostriedkoch vyjadrovania vágnosti (neurčitosti) predikátov v češtine a slovenčine. J. Oravec (PF Nitra) sa vo svojom príspevku zaoberal teoretickými predpokladmi na opis významovej stavby slovies. D. Viehweger a G. Kempcke (NDR) hovorili o zobrazovaní syntakticko-sémantických vzťahov v modernej lexikológii. J. Mlacek (FF UK Bratislava) sa venoval variantnosti frazeológie ako lexikografického problému. V. Budovičová (FF UK Praha) rozoberala otázky spájateľnosti (kompatibility) ako systémového princípu slovnej zásoby. B. Poštolková (ÚJČ ČSAV) sa zamýšľala nad procesom determinologizácie ako dôsledkom používania odbornej terminológie v bežnej komunikácii. V. Petráčková (ÚJČ ČSAV) upozornila na niektoré otázky súvisiace s gramatickými informáciami vo výkladových slovníkoch, a to nielen morfologickými, ale aj syntaktickými, čo je z hľadiska používateľov slovníka takisto dôležité. M. Homolková (ÚJČ ČSAV) predniesla príspevok pripravený spolu s I. Němcom. Zaoberala sa informatívnosťou, prehľadnosťou a úspornosťou lexikografického opisu, čo sa dá dosiahnuť uplatňovaním princípu štruktúrnej adekvátnosti, princípu úmernej dištinktívnosti a princípu hierarchie a úsporného uvádzania informácií.

Druhý okruh referátov a diskusných príspevkov nadväzoval na základný referát J. Kačalu a kol. *Obraz slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku,* v ktorom referent predstavil teoretické východiská práce na *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (ďalej KSSJ) i niektoré lexikologické a lexikografické problémy, ktoré sa museli riešiť pri tvorbe tohto diela. Zdôraznil nevyhnutnosť systémového prístupu k slovnej zásobe, hlbšieho po-

znania ontológie slovenského jazyka, zachovávania maximálnej stručnosti, uplatnenia dôslednej vnútrojazykovej konfrontácie a zachytenia dynamickosti slovnej zásoby. Osobitnú pozornosť venoval zavedeniu nového štylistického kvalifikátora subštandardné slovo na označenie slov medzi slangovou a hovorovou vrstvou slovnej zásoby, ktoré sú frekventované v neoficiálnych a nepripravených jazykových prejavoch (napr. *stopnúť, štartnúť, kiksnúť, odkrágľovať z funkcie, kecať*). Na východiskový referát druhého okruhu nadviazali viacerí referenti z JÚĽŠ SAV, prevažne členovia autorského kolektívu KSSJ. M. Pisárčiková sa zamerala na metodické postupy pri sémantickom opise slovnej zásoby v KSSJ a dokumentovala ich na niekoľkých príkladoch. F. Kočiš sa zaoberal sémantikou sponových slovies typu *zdať sa, cítiť sa* v dvojčlenných vetách so zreteľom na spracovanie v slovníku a používanie v viacerí referenti z JÚĽŠ SAV, prevažne členovia autorského kolektívu KSSJ. (stupeň presnosti definície termínu má byť adekvátny cieľu). E. Smiešková venovala pozornosť príslovkovým výrazom typu *za čerstva* a ich postupnej adverbializácii. Š. Michalus sa dotkol chápania homonymie v niektorých teoretických prácach a osobitne sa zameral na spracovanie homoným v KSSJ. E. Tibenská hovorila o sémantickej analýze a lexikografickom spracovaní slovies s predponou *za-* a svoje úvahy dokumentovala na materiáli z KSSJ. M. Považaj venoval pozornosť vymedzeniu pojmov *skratka, značka* a ich spracovaniu v KSSJ.

Tretí okruh prednesených referátov a diskusných príspevkov nadväzoval na východiskový referát K. Buzássyovej a J. Bosáka (JÚĽŠ SAV) *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny*. Referentka K. Buzássyová predstavila výskumný projekt, ktorého cieľom je opísať dynamiku slovnej zásoby ako systém aj ako proces, zachytiť vývinový pohyb v lexike, dialekticky protirečivé tendencie k demokratizácii a intelektualizácii jazyka, tendencie k terminologizácii a determinologizácii ap. Dotkla sa aj posudzovania lexikálnych jednotiek z hľadiska opozície oficiálnosť — neoficiálnosť, pričom zdôraznila záväznosť používania oficiálnych prostriedkov vo vymedzených sférach jazykovej komunikácie. J. Furdík (FF UPJŠ Prešov) sa vo svojom referáte zaoberal slovotvorbou ako hybnou silou lexikálnej dynamiky, J. Findra (PF Banská Bystrica) hovoril o dynamike štylistických významov v pomenovaní. J. Horecký ukázal na konkrétnych príkladoch (na názvoch osôb), ako sa bude v rámci projektu skúmať dynamika slovnej zásoby. M. Nábělková (JÚĽŠ SAV) predstavila materiálovú bázu projektu *Dynamika slovnej zásoby* a J. Kociská (JÚĽŠ SAV) sa zamerala na nové publicistické spojenia. J. Bosák venoval pozornosť vymedzeniu hovorovosti v oblasti slovnej zásoby a nastolil aj problém zavedenia termínu *bežne hovorený jazyk*. F. Kočiš hovoril o dynamike v jazyku a jej vzťahu k norme a kodifikácii. Upozornil na to, že zmena hodnotenia jazykového prvku a oprava nesprávneho hodnotenia v kodifikácii neznačí ešte dynamiku. S. Ondrejovič (JÚĽŠ SAV) sa zaoberal slovesami dávania a dostávania, M. Nemcová (JÚĽŠ SAV) niektorými typmi metaforických vzťahov v sémantickom poli slovies hovorenia, K. Matějová (JÚĽŠ SAV) názvami miesta z hľadiska ich dynamiky a J. Jacko (PF UPJŠ Prešov) dynamikou substantívnych derivátov. J. Šikra (JÚĽŠ SAV) hovoril o potrebe sledovať aj periférne útvary národného jazyka,

napr. slang a S. Šoková (JÚĽŠ SAV) o niektorých dynamických javoch v mládežníckom slangu.

Vo štvrtom okruhu odznel základný referát E. Sekaninovej a E. Kučerovej (JÚĽŠ SAV) *Výskum slovnej zásoby slovenčiny v konfrontačnom aspekte,* v piatom okruhu odzneli dva základné referáty, a to I. Ripku a kol. (JÚĽŠ SAV) *Slovník slovenských nárečí* a F. Buffu a A. Habovštiaka (JÚĽŠ SAV) *Slovná zásoba slovenčiny v atlasovom spracovaní* a v šiestom okruhu takisto dva základné referáty, a to V. Blanára a kol. (JÚĽŠ SAV) *Historický slovník slovenského jazyka* a Š. Ondruša (FF UK Bratislava) *Etymologický slovník slovenčiny.* Na prednesené základné referáty nadviazal rad koreferátov a pripravených diskusných príspevkov (podrobnejšia správa o týchto okruhoch, ako aj o celej konferencii bude uverejnená v Slovenskej reči, č. 5/1983 a v Jazykovednom časopise, č. 2/1983).

O mnohých nastolených teoretických i praktických otázkach lexikológie a lexikografie sa rozvinula bohatá diskusia. Záverom možno konštatovať, že sa splnil cieľ konferencie — predstaviť základné výskumné projekty zachytávajúce slovnú zásobu slovenčiny a v kruhu odborníkov rozobrať niektoré teoretické i praktické lexikologické a lexikografické problémy. Prednesené referáty, ako aj diskusné príspevky, ktoré na konferencii odzneli, budú uverejnené v osobitnom zborníku.

Matej Považaj

Pokračovanie významného lexikografického diela

(Veľký slovensko-ruský slovník. II. diel. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1982. 839 s.)

Už pri recenzovaní prvého dielu päťzväzkového akademického *Veľkého slovensko-ruského slovníka* sme v našom časopise (KS, *14,* 1980, s. 280—283) poukázali na ojedinelosť takéhoto projektu v slovenskej dvojjazyčnej lexikografii. Zdôraznili sme najmä dobré teoretické východiská, z ktorých sa v diele vychádza pri širokej konfrontácii dvoch lexikálnych sústav — slovenčiny a ruštiny. Ide o dobre vybudovanú teóriu ekvivalentu ako ústredného problému dvojjazyčného prekladového slovníka. Práve táto teória sa v druhom zväzku ešte ďalej rozvíja a zdokonaľuje, a to nielen v konkrétnych heslách slovníka, ale sa jej venuje aj osobitná úvodná stať. V tejto teoretickej časti sa rozoberajú a zdôvodňujú jednotlivé ekvivalenčné typy, na základe ktorých sa vyčleňujú v slovníkovom hesle tzv. prekladové významy. Podstatou šiestich vydelených typov ekvivalencie je miera zhody a rozdielov lexémy východiskového jazyka (slovenčiny) s lexémou cieľového jazyka (ruštiny). V praxi to znamená, že napr. dvojvýznamové slovo *línia* má jediný ruský ekvivalent *(línia),* kým na druhej strane iné dvojvýznamové slovo *(lalok)* sa do ruštiny prekladá až štyrmi ekvivalentmi, t. j. má štyri prekladové významy. Súvisí to s tým, že v rozličných jazykoch sa významové prvky odrážajúce objektívnu skutočnosť môžu zoskupovať v pomenovaní ináč.

Konfrontovanie slovnej zásoby dvoch jazykov prináša pri jej jednotlivých prvkoch toľko problémov, že na všetky nemôže vopred odpovedať ani najlepšie vypracovaná teória. Teórii prekladového ekvivalentu sa vzpierajú napr. tie prípady, pri ktorých niektorý z prekladových významov sa vydeľuje iba na základe existencie ďalšieho synonymného ekvivalentu. Ak však takéto synonymum má popri sebe aj lexéma východiskového jazyka, potom vydeľovanie osobitného prekladového významu je sporné. Máme na mysli také prípady, ako je heslo *ľahký*. V slovníku sa pri ňom vydeľujú dva prekladové významy: 1. *ľogkij* (v rôznych významoch); tento ekvivalent zahŕňa v sebe sedem rozličných významov, napr. málo vážiaci *(ľahký kufor)*, jednoduchý *(ľahká úloha)*, tenký, vzdušný *(ľahký odev)*, svižný *(ľahký krok)* atď.: 2. *ľogkij, slábyj: ľahký mráz, ľahký vetrík, ľahký dobytok, ľahký úsmev, ľahké zranenie*. V druhom prekladovom význame sa všetky uvedené spojenia prekladajú ekvivalentom *ľogkij*, príp. *slábyj*. Aj v slovenčine je však taký stav, že vo význame „majúci slabý účinok" má slovo *ľahký* najbližšie synonymum *slabý*, čiže situácia je zhodná s ruštinou, a preto nebol dôvod na vydelenie osobitného prekladového významu. Ide tu (v zmysle úvodnej state) o druhý ekvivalenčný typ, t. j. o zhodnú ekvivalenciu, keď sa viacvýznamová lexéma jedného jazyka zhoduje s lexémou druhého jazyka vo výrazovom i obsahovom pláne. Nie vždy má však jestvovanie ďalšieho synonyma (príp. ďalších synoným) v obidvoch jazykoch rovnaké postavenie. Okrem toho odlišné synonymné páry alebo rady synoným (na čele so zhodným členom) poukazujú na odlišný stav v druhom jazyku, preto jestvovanie takýchto rozdielov treba uznať ako dôvod na vydeľovanie prekladových významov. Napr. slovenské prídavné meno *nahý* je 1. *gólyj, obnažonnyj, nagój;* 2. *gólyj, neprikrášennyj;* alebo pri preklade slovesa *nachádzať sa* opakuje sa trikrát ekvivalent *nachodíťsia*, no ďalšie synonymá *(byť, ukládyvaťsia)* odôvodňujú takýto postup. V tomto bode je ešte veľa problémov aj v samej teórii dvojjazyčných slovníkov.

Iným prípadom, v ktorom sa dôsledne (prípadne vôbec) neuplatňuje predkladaná teória ekvivalentu, sú niektoré gramatické slová ako predložky *(na, od, odo)*, častice *(len)*, spojky alebo neplnovýznamové slovesá typu *mať* ap. Keďže ide o slová s bohatým funkčným členením a s chudobnou sémantikou, je výhodné vychádzať z významového rozčlenenia východiskového jazyka bez prihliadania na rovnaký ekvivalent v cieľovom jazyku. Zachováva sa tak prehľadnosť rozmanitých gramatických funkcií, i keď o tie isté funkcie ide aj v ruštine. Pri slovese *mať* sa napr. osobitne vydeľuje ako prekladový význam jeho funkcia existencionálneho a formálneho slovesa, hoci v obidvoch prípadoch ide o ekvivalentnú konštrukciu *u meňa jesť*. Množstvo individuálnych prekladových ekvivalentov pri jednotlivých spojeniach však odôvodňuje použitý postup. Napriek tomu sa domnievame, že by sa nosnosť teórie prekladového ekvivalentu mala vyskúšať aj na jednotkách tejto časti lexiky. Autori by sa mohli o to pokúsiť v nasledujúcich dieloch slovníka.

Mimoriadnu zložku slovníka predstavuje — ako sme uviedli už pri prvom zväzku — šírka a hĺbka spracovania tej časti slovnej zásoby, ktorú označujeme ako ustálené spojenia. Recenzovaný druhý diel prináša opäť aj teoretické výklady o tejto problematike. Cenný je prínos v oblasti slovníkového spracovania tzv. lexikalizovaných spojení, a to nielen z komparatistického hľa-

diska, ale aj z hľadiska čisto slovakistického. Lexikalizované slovné spojenia s terminologickou platnosťou, príp. s charakterom vlastného mena sa uvádzajú za osobitnými grafickými značkami. Najväčšia pozornosť sa však venuje frazeologizovaným spojeniam. Vydelenie štyroch základných typov frazeologických jednotiek sa premieta v slovníku do osobitných oddielov vyznačených i graficky. Rozsah i kvalita zachytenia slovenskej frazeológie a jej porovnania s ruštinou má tu hodnotu špeciálneho dvojjazyčného frazeologického slovníka inkorporovaného do širšieho rámca, v ktorom sa konfrontuje celá slovná zásoba slovenčiny a ruštiny.

K tým stránkam slovníka, ktoré pôsobia na súčasného, moderného používateľa (i odborníka lingvistu) rušivo, patrí úsilie podať všetky informácie vyčerpávajúco na príslušnom mieste, čím dochádza neraz k opakovaniu celých statí s minimálnymi zmenami (napr. zmenami vidu, variantnej podoby slova frazeologizmu ap.). Text neúmerne rozširuje aj uvádzanie frazeologických jednotiek pri neplnovýznamových komponentoch. Také je napr. spracovanie frazeológie pri slovese *mať*, teda pri slovese, ktoré je z hľadiska prekladu do ruštiny síce zaujímavé, no používateľ sa predsa len zameriava na základné, tzv. kľúčové slová frazém. Pri nich sa napokon dá aj ľahšie orientovať. Ako nadbytočné posudzujeme aj uvádzanie príkladov (exemplifikácie) pri tých frazémach, pri ktorých na to nie je osobitný dôvod. Napr. frazéma *ako pásť na oko* má dostačujúci ruský ekvivalent *kak koróve sedló*. Uvádza sa však ešte príklad na použitie tejto frazémy: *to jej pristane ako pásť na oko = éto jej iďot kak koróve sedló*. Rozsah slovníka preťažuje osobitné spracovanie vidových párov, pri ktorých je takmer pravidelne zhodná exemplifikácia a frazeológia; tá sa opakuje pri obidvoch podobách slovies. Takýto postup bude neúnosný až kritický najmä v ďalších zväzkoch slovníka, ktoré budú obsahovať veľké množstvo predponových obojvidových slovies (slovesá s predponami *po-, pre-, roz-, v-, vy-, z-, zo-* atď.). Domnievame sa, že aj akademický typ veľkého slovníka môže siahnuť za istými spôsobmi úsporného spracovania, ktoré je v modernej lexikografii bežné a ráta s ním aj používateľ. V súvislosti s rozsahom slovníka nemožno nespomenúť príliš široký záber cudzích slov v slovenskej lexike. Z hľadiska konfrontácie je vari neúnosné zaraďovať do slovníka cudzie slová, ktoré sú alebo na okraji slovnej zásoby, alebo majú povahu úzko odborných termínov a navyše nepredstavujú nijaký problém z hľadiska prekladu. Také sú napr. zloženiny typu *makroanalýza, makrofauna, makrogeometria, makroklíma, laryngograf, laryngoskop, laryngoskopia, laryngoskopický, laryngospazmus, laryngostómia, laryngostomický, laryngotómia* atď. Vo výbere cudzích slov treba mať na pamäti diferenčný zreteľ a hľadisko zachytenia reprezentanta istého typu slov (napr. pri zloženinách).

Ako je známe, slovná zásoba jazyka je veľmi premenlivá, a preto nie je umenie usvedčiť hociktorý slovník, čo všetko v ňom chýba, a naopak, čo by v ňom nemuselo byť. K tomu chýbajúcemu by sme mohli zaradiť súčasné živé pomenovania ako *integrovaný obvod, lietacie dvere, obaloviny, neplatič, ožarovňa* a k tomu prebytočnému zasa slová ako *meltonky, omluva*. Dôležitejšie a aj očividné je však úsilie autorov vniesť do slovníka najnovšiu živú lexiku, čo sa prejavuje najmä v exemplifikácii (typ spojení *balíčkované mäso*).

Súčasnejší pohľad by sa žiadal uplatniť pri slovnodruhovom zaradení niektorých slov v zhode s novšími gramatickými výskumami. Máme na mysli

tradičné hodnotenie slov typu *málokde, málokedy* ako prísloviek oproti ich novšiemu chápaniu ako neurčitých príslovkových zámen. Takú povahu má v slovníku aj hodnotenie slov *(je) otupno, mrzko* (t. j. ako prísudku) oproti novšiemu posudzovaniu týchto gramatických funkcií ako vetných prísloviek.

Niektoré naše kritickejšie poznámky nemajú za cieľ relativizovať význam slovníka a nedoceňovať množstvo tvrdej práce vloženej do stoviek drobných konfrontačných štúdií o slovenskej lexike, naopak, chcú prispieť uprostred práce námetmi na dotváranie istých otázok, s ktorými sa budú autori stretať aj pri koncipovaní ďalších zväzkov.

Mária Pisárčiková

SPYTOVALI STE SA

Krajské, či krajové vysielanie? — M. Z. z Bratislavy sa spytuje: „Často počúvam krajské televízne vysielanie a mám dojem, že názov *krajské vysielanie* nie je správny. Myslím si, že vtedy, keď ide o vysielanie z jednotlivých krajov, mala by sa relácia volať *krajové*, a nie *krajské vysielanie*. Aký je Váš názor?"

Prídavné mená *krajský* a *krajový* sa vzťahujú na podstatné meno *kraj*, od ktorého sú utvorené príponami *-ský*, resp. *-ový*. Slovník slovenského jazyka zachytáva podstatné meno *kraj* s indexom 1 a *kraj* s indexom 2. Indexy signalizujú, že sa tieto slová chápu ako homonymá. Slovo *kraj*[1] — „miesto najväčšmi vzdialené od stredu niečoho, okraj nejakej veci, začiatok alebo koniec" — funguje napríklad v spojeniach *kraj lavice, kraj priepasti, kraj lesa* alebo vo frazeologizmoch *ísť na kraj sveta, to nemá konca-kraja* ap.

Kraj[2] je „územie, krajina, oblasť, končina", napr. *rodný kraj, kraj lesov a lesnej zveri, bohatý kraj, rovinatý kraj, studený, neznámy, pohraničný kraj.* S týmto významom podstatného mena *kraj*[2] súvisí aj prídavné meno *krajový* „vzťahujúci sa na istú oblasť, končinu". Zachytávajú sa napríklad *krajové nárečia* čiže nárečia istých geograficky vymedzených oblastí, skúmajú sa *krajové osobitosti*, t. j. osobitosti istého geograficky vymedzeného územia a pod. Na pomenovanie vysielania Čs. rozhlasu pre jednotlivé kraje sa ustálil názov *krajové vysielanie* (používajú ho pracovníci Čs. rozhlasu). Popri tomto názve je zaužívaný aj názov *regionálne vysielanie* (používa sa napr. v časopise Rozhlas).

V inom, dnes už zastaranom význame je slovo *kraj*[2] synonymné so slovom *vlasť*. V tomto význame sa so slovom *kraj* stretáme už azda len v beletrii.

Územie SSR sa člení na tri kraje: *Západoslovenský, Stredoslovenský* a *Východoslovenský kraj*. V týchto názvoch má slovo *kraj* význam „úradne vymedzené územie zahŕňajúce niekoľko okresov"; na tento význam sa podľa SSJ vzťahuje prídavné meno *krajský*. *Krajský národný výbor, krajský ústav národného zdravia, krajské osvetové stredisko* sú organizácie (inštitúcie) kraja ako administratívne vymedzeného územného celku. V každom z krajov funguje vysielanie Československej televízie, ktoré sa pripravuje v centre

kraja, t. j. v centre úradne vymedzeného územného celku. Tu je ustálený názov *krajské vysielanie.*

Prídavné mená *krajský* a *krajový* sú teda utvorené od podstatného mena *kraj.* Prídavné meno *krajový* sa však vzťahuje na kraj ako ktorúkolvek končinu a *krajský* na kraj ako úradne vymedzený územný celok. Z toho vidno, že hoci sa prídavné mené *krajský* a *krajový* vzťahujú na to isté podstatné meno, nie sú úplne synonymné.

Na záver zhŕňame: Názov *krajské vysielanie* (vysielanie, ktoré pripravuje jeden z troch krajov SSR) je z jazykovej stránky celkom v poriadku. V poriadku je aj názov *krajové vysielanie,* ktorým sa označuje vysielanie pre jednotlivé kraje alebo pre istý región. Vo význame vysielania pre istú oblasť je popri názve *krajové vysielanie* bežný aj názov *regionálne vysielanie.*

Katarína Matějová

Mimobratislavčania. — A. B. z Bratislavy: „V týždenníku Nové slovo ma zaujala podoba slova *mimobratislavčania* vo vete: ...*do Bratislavy smerujú aj cesty tisícok mimobratislavčanov.* Chcel by som vedieť, či toto slovo obstojí zo slovotvornej aj pravopisnej stránky."

Odpovedáme, že slovo, na ktoré sa náš čitateľ spytuje, je utvorené správne, ale má sa písať s veľkým začiatočným písmenom, teda *Mimobratislavčania.* Pri posudzovaní jeho vzniku, zloženia a pravopisu sa opierame o dvojice označujúce príslušnosť k nejakej národnosti typu *Slovan — Neslovan* (uvedené aj v Pravidlách slovenského pravopisu v kapitole o písaní veľkých písmen). Kým pomenovanie *Slovan* označuje každého, kto je príslušníkom niektorej slovanskej národnosti, vlastné meno *Neslovan* pomocou záporovej predpony *ne-* označuje kohokoľvek, kto nie je Slovanom. Podobne aj *Rus — Nerus, Maďar — Nemaďar* atď. Tak vznikajú opozitné dvojice ako pri bežnom type *vojak — nevojak, kovy — nekovy, fajčiar — nefajčiar.* Z toho vyplýva aj pravopisná podoba opozitnej dvojice. Obidve slová, *Slovan* aj *Neslovan,* sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, lebo obidve označujú príslušnosť k národnosti. Rovnaká situácia je preto aj pri iných vlastných menách, ktoré tvoria opozitné dvojice: *Európan — Neeurópan, Američan — Neameričan* a takisto *Bratislavčan — Nebratislavčan.* Nebratislavčan je každý, kto nie je Bratislavčan. Záporná predpona *ne-* je v istom zmysle synonymná so slovotvornou predponou *mimo-* (napr. *mimobežka, mimozemšťan).* Pomocou nej vzniklo aj slovo *Mimobratislavčan* na označenie toho, kto žije mimo územia Bratislavy (zvyčajne niekde v nie veľmi vzdialenom okolí). Opozitnú dvojicu tvoria aj vlastné mená, z ktorých jedno má slovotvornú predponu cudzieho pôvodu *ex-,* napr. *Bratislavčan — Exbratislavčan.* Modelom sú známe slová *excisár, exkráľ, exmajster* atď. Aj tu dodáva predpona *ex-* význam záporného protikladu. Exbratislavčan je ten, kto už nie je Bratislavčan, je to bývalý, niekdajší Bratislavčan.

Elena Smiešková

Pokyny pre prispievateľov do časopisu Kultúra slova

1. Maximálny rozsah príspevkov v jednotlivých rubrikách:
Články — 8 strán (vrátane literatúry, schém, poznámok ap.)
Rozličnosti — 3 strany
Správy a posudky — 4 strany
Spytovali ste sa — 1,5 strany

2. Rukopis musí byť napísaný na stroji, jedna strana má mať 30 riadkov a v riadku má byť 60 úderov (aj s medzerami). Odsek sa začína so zarážkou 5 úderov. Za interpunkčnými znamienkami sa vynecháva medzera.

3. Nadpis článku a celé meno autora sa umiestňujú do ľavého rohu bez zarážky, a to v poradí nadpis a pod ním verzálkami rodné meno a priezvisko. V rubrikách *Rozličnosti, Správy a posudky* a *Spytovali ste sa* treba celé meno uviesť za príspevkom v pravom rohu. Pri recenziách sa pod nadpisom uvádza v zátvorke úplná bibliografická citácia podľa ČSN. V rubrike *Spytovali ste sa* nadpis príspevku je súčasťou prvého riadka, pričom od ostatného textu sa oddeľuje pomlčkou.

4. V rukopise sa nesmie nič vyznačovať ani riedením, ani podčiarkovaním. Osobitné typografické úpravy môže autor vyznačiť v kópii.

5. Poznámky treba uvádzať na osobitnom liste za textom.

6. Citovaná literatúra sa uvádza na osobitnom liste. V texte sa na citovanú literatúru odkazuje priezviskom autora, rokom vydania a príslušnou stranou takto: (Horecký, 1982, s. 56). Každá bibliografická jednotka sa začína na osobitnom riadku so zarážkou 5 úderov a v abecednom poradí; meno autora sa píše s verzálkami.

Ukážky citácií:

a) citácia jednozväzkového diela

HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. 1. vyd. Bratislava, Veda 1982. 112 s.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.

Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979. 224 s.

b) citácia viaczväzkového diela

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

c) citácia jednotlivého zväzku viaczväzkového diela

Slovník slovenského jazyka. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 911 s.

d) citácia článku v zborníku

KOČIŠ, F.: Príslovkové určenie v zloženej syntagme. In: Jazykovedné štúdie. *13*. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 157—165.

e) citácia článku v časopise

DVONČ, L.: Podstatné mená vzoru gazdiná. Kultúra slova, *17*, 1983, s. 6—11.

7. Autorov prispievajúcich do Kultúry slova osobitne upozorňujeme na to, aby pri koncipovaní príspevkov brali do úvahy, že časopis má za cieľ popularizovať a propagovať výsledky jazykovedného výskumu a že jeho čitateľmi sú nielen jazykovedci, ale predovšetkým študenti stredných a vysokých škôl, učitelia, redaktori a ostatní záujemcovia o problémy spisovného jazyka, jazykovej kultúry a terminológie.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *17*, 1983, č. 7. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v júni 1983. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983

Cena Kčs 3,—

KUL
TÚRA
SLOVA